

XIII – XVI YÜZYIL AZERBAJCAN MİLLÎ BAŞ GİYİSİLERİNİN KÜLTÜREL ETİK ÖZELLİKLERİ

The Cultural Ethic Characters of Azerbaijan Head Dresses in XIII-XVI c.

Şehla ABDULLAYEVA*

Özet: Mektelede XIII-XVI yüzyıllar Azerbaycan baş geysilerinin kültürel-etik boyutları araştırılmıştır. Milli giyimlerde süslemelerde milletimizin estetik zevki uzak geçmişten gelen gelenek ve görenekler yansıtılmıştır. XIII – XVI yüzyıllarda milli giyim ananesinde onu dolaştıran kişinin yaşını, sanatını, hangi tabakaya mensup olduğunu ve ya hangi bölgeden olduğunu belirlemek mümkündür. Örneğin giyim biçimi onun sahibinin aile durumunu ve yaşını da yansıtır.

Azerbaycan giyim kültürü tarihinde baş giyisilerinin özel etik felsefi manası vardır. Halk deyimlerinde bu etik ahlaki düşünce kendini bir çok biçimlerde gösterir.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Baş geysisi, Dizayn, Etik, Felsefi.

Abstract: In the article is researched the cultural ethic features of Azerbaijan national head dresses. The main attention is directed to the design and ethic aspects. At the result of the analyses of the historical information Azerbaijan head dresses ethic-philosophical meaning is cleared.

Key words: Azerbaijan, head dresses, design, ethic, philosophical

Giyim kuşam milletin etnografik özelliklerini kendinde yansıtan etik kültürel araçlardan biridir. Etik ve estetik düşünce tarzının getirdiği değişiklikler milletlerin giyim tarzına yansımıştır. Bunun içinde farklı farklı milletlerin giyimlerinin oluşması tesadüfî değildir. İnsan toplum içerisinde farklı milletlere ayrıldıktan sonra gelenek ve göreneğin, ahlak ve davranışın, çevrenin, tarihi ve coğrafi yerlerle ilgili giyim tarzları da değişmiştir. Giyim üzerindeki süsler, renkler, kumaşların seçimi, elbiselerin dikilişi veb. milletlerin etik felsefi fikirlerini kendinde yansıtmıştır.

Azerbaycan'da yaşayan milletler eskiden giyim kültürlerine sahip olmuşlar. Mingeçevir'de ve ülkemizin farklı yerlerinde arkoloji tapıntılar zamanı

* Bakı İktisad Üniversitesi

bulunmuş süslü kumaş örnekleri, küpe, gerdanlık, bilezik veb. gibi süs eşyalarından belli oluyor ki, eski zamanlarda Azerbaycan`da yaşamış milletler özel giyim kültürüne sahip olmuşlar.

Milli giyimlerde süslemelerde milletimizin estetik zevki uzak geçmişten gelen gelenek ve görenekler yansıtılmıştır. XIII – XVI yüzyıllarda milli giyim ananesinde onu dolaştıran kişinin yaşını, sanatını, hangi tabakaya mensup olduğunu ve ya hangi bölgeden olduğunu belirlemek mümkündür. Örneğin giyim biçimi onun sahibinin aile durumunu ve yaşını da yansıtır. Evlenmemiş kızların kıyafetleri evli kadınların kıyafetlerinden farklıydı. Genç kızlar daha süslü ve güzel kıyafetler giyerler. Evin genç kızları çok güzel ve şık giyinirlerdi.

Azerbaycan giyim kültürü tarihinde baş giyisilerinin özel etik felsefi manası vardır. Halk deyimlerinde bu etik ahlaki düşünce kendini bir çok biçimlerde gösterir. “Başın uca olsun” alkışı da “Başın sağ olsun” taziyesi de ananevi halk düşüncesinde başa özel bir mana verdiğini göstermektedir. Baş pozitif etik düşünceni ifade ettiği gibi negatif düşünceni de ifade eder. Başa verilen önem “Balık baştan kokar” halk deyiminde ifade olunmuştur. XI yüzyıla ait olan M. Kaşgarlı “Divanı”ndaki atasözlerinde “Taz keliki borkçiğe” (Kelin gideceği yer şapkacı dükkanıdır) deymi kullanılmıştır. Bu fiziksel kusurun estetik yolla çözümünü takdim eden etik felsefenin sonucudur. Bu manada Azerbaycan etik felsefi düşünce tarihinde baş özel bir kategori gibi dikkat çeker. Baş aynı zamanda sakral özellik de taşır. Onun yücelikle ilgili onu sakralaştırmak onu kutsal değerlerle ilgilendirmek düşüncenin bir göstergesidir. Onun için de baş giyisisinin biçimi, rengi veb. gibi belirtileri ananevi etik düşünceleri kendinde birleştirir.

Modern milli giyisilerimiz biçimleşene kadar bir çok merhalelerden geçmiştir. İster kumaş seçimi isterse de renk seçiminde bir kaç merhaleden geçmiştir. Sadece şunu söylememiz yeterlidir ki cübbenin üst kumaşı bir renkte astarı ise buna uymayan başka bir renkte üst üste giyilen cübbelerin ve çuhaların her biri ve şalvarlar çeşitli renklerde dikilirdi. Genellikle giyilen şalvar gömleğin renkleriyle farklıydı. Genellikle giyilen şalvar ve gömleklerin renkleri farklıydı. Ama bu o dönem için güzellik idi. Şöyle ki modern kıyafet kültürümüzde en çok üç renk bulundura biliriz. Eski dönem kıyafetlerinde çeşitli renklerin olması güzelliği simgelerdi. Genellikle günümüzde olduğu gibi eski dönemde de edebi zevk estetik güzellik güzelliğin göstergesiydi. Bugün özellikle Batı psikologları tarafından araştırılan “İnsanın kıyafeti onun hayat tarzının göstergesidir” düşüncesi hakimdir. Ama bizim folklorumuzda “İnsanı kıyafetine göre ağırlar aklına göre yolcu eder” ve ya “Güzellik ondur dokuzu dondur” deyimlerindeki gibi

milletimizin kıyafet kültürü zengin ve eskidir ve bu kültür kendini etik felsefi ifadesini ananevi halk deyimlerinde açıkça göre biliriz.

Azerbaycan XVII yüzyılda Doğunun en büyük ipekçilik ülkesi gibi tanınırdı ve Şirvan bölgesi Azerbaycan`da en büyük ipekçilik ilçesiydi. Bundan başka Azerbaycan`nın Şamahı, Baskal, Gence, Şeki, Şuşa ilçelerinde de ipekçilik gelişmiştir. Bu ilçelerde ipekten çok güzel, süslü, zarif kadın baş örtüleri üretilirdi.

Baş giyisi kadınlar arasında en çok kullanılan baş örtüsü yemeni kullanılmıştır. Erkekler ise şapka kullanmışlar. Ama ilave giysi çeşidi gibi “arahçın” da kullanmışlar. “Arahın” Azerbaycan`da şapka ve “çalma”nın altından giyinmişler. Sonralar o bayram örtüyü gibi kullanılmaya başlandı. Özbekistan`da ise “arah” esas baş örtüsü gibi kullanılmış ve hala da kullanılmaya devam ediyorlar.

XII – XVII yüzyıllara ait miniyatürlerde ve saksı üzerine aktarılmış giyim ve süs örnekleri şunu gösterir ki onların biçimi ve süsleri çeşitli olmuştur.

“Bu dönemde Azerbaycan bölgelerinde özellikle üst tabakaya mensup olan insanlarda moğol giyisilerinin büyük etkisi görülür. Bu etki esas itibariyle moğollar tarafından Uzak Doğudan getirilmiş Çin ve Uygur`ların kültürlerinin işaretleriydi.

Bu zaman Azerbaycan`nın bir çok coğrafyalarında özellikle Hülakiler devletinin başkenti olan Tebriz`de erkekler uzun sağ koltuk altında bağlanan “halat” giyinmişler. “Halat”lar uzun ve kısa kollu olur. Zenginlerin “halat”larının göğüs ve boyun kısımlarına süsler yapılırdı. Motifler içerisinde erjderha, su kuşları ve çeşitli tasvirler yer alır. “Halat”ları belden hem kurşak ve meşin kemerlerle bağlardı. Meşin kemerlerin tahtaları ve üzerindeki süsler metaldan yapılırdı. Dervişler mangodan yapılan keşkül kullanırlardı.

Abdülbaki Bakuvî`nin hala İstanbul Topkapı sarayı müzesinde korunan (Fateh albomu) minyatürlerinde üzerinde metal paraçaları olan orjinal tokkalı meşin kemerlerin tasvirini görüyoruz. Adete göre böyle meşin kemerlerin sol yan tarafından içerisinde bıçak ve ya para koymak için deriden yapılan cüzdan vardır.

XI – XV yüzyıllarda giyisilerin belli bir kısmını teşkil eden baş giyisileri çeşitli ve orjinal olmuştur

K. Kerimov`un “Azerbaycan miniatürleri” kitabındaki 93 minyatürün 86`nın 1144 baş giyisileridir. Bunlardan 993`ü erkek, 151`i ise kadın baş

giyisileridir. Bu kubbe biçiminde ve yanlarında süsü olan baş giyisileridir. Taç kubbe biçimindedir.

Araştırılmış erkek baş giyisilerinin sayca en çok olanı (650 tane) Kızılbaşlara özel olan “çalma”lardır. Bu baş giyisisinin esası örülmüş şapkadır. Bu şapkalar kırmızı renkte olur. Minyatürlerde çok az başka renkler de olur. Burada da baş giyisileri kubbe biçimindedir yukarıya doğru sivri olur. Bunu insanın yüceliği gibi anlatılır. Bunu üzerine “çalma” sarınır. Padişahlar “çalmanın” üzerine kuş tüyü takarlardı. Kuş gibi güneşe doğru yükselmek hayatın ve gelişmenin simgesi sayılır. “Ruhun kanat açıp göklere uçması” ifadesi de bununla ilgilidir. Kuş tüyünden başka “çalma”nı kıymetli taşlarla süsler bu baş giyisisini daha güzel ve estetik yönden güzel görünmesini temin eder (1, 22).

Azerbaycan halk inancına göre kendinden zayıfı yenmek kahramanlık sayılırdı. Miğfer üzerine kaplanın başını takması onun sahibinin kaplanala savaşarak onun öldürdüğünü bildirir. Böyle bir miğferin hem de bir manası vardır ki düşman nasıl olur olsun onun kuvvetine göre savaşa girmek gerekir.

XVI yüzyıl ressamı Mir Seyit Ali'nin çaktığı “Göçerilerin hayatı”, “Dilenci karının Mecnun'u Leyli'nin yanına getirmesi” ve b. Minyatürlerde deriden yapılmış baş giyisisi dikkati çeker. “Tehmurs'in devlerle savaşması” minyatüründe ise kaplan derisinden yapılmış baş giyisisi tasvir edilmiştir (1, 23).

“Verga'nın esir düşmesi” minyatüründe baş giyisileri güneş, ateş renginde tasvir edilmiştir. Eser “Gülşa örpeyini açan kimi döyüş meydanına nur sepelendi” beytini anlatır. Savaş meydanına tökülen nur Gülşa resminin etrafındaki başlık dairesinden daha büyük ve renkli çevre ile ifade edilmiştir. Şöyle bir ihtimal var ki esir olan herkes böyle nur yayan nur taşıyandır güneşe benzerdir. Gülşa'nın daha güzel olduğunu göstermek için güneşe benzer dairenin daha büyük tasviri “en yüksek güzellik güneşe yakınlıktır” manasını verir. Bu güneşe tapma simgesidir.

“Firudin oğlunun cenazesini karşılar” minyatüründe güneşin tasviri de aynı biçimde ve insan gibi tasvir edilmiştir. Diğerlerin ise başı açıktır. “İsgender'in cenazesi üstündə ağlaşma” minyatüründe de insanların hepsi başı açıktır. Buradan “Biz şükürlü bendeyiz ölüm Allah'ın emridir sadece o nurludur. Ona itaat etmek borcumuzdur”(1, 23).

“Behram'ın ecaib şiri öldürmesi” ve “Behram Gur'un ejdahani öldürmesi” minyatüründe Behram'ın başı da aynı daire ile gösterilmiştir. “Hediyyenin şaha takdim edilmesi” minyatüründe padişahın başını, savaş sahnelerindeki savaş aletleriyle aynı renktedir. “Güneş Allah'ı, ateş Allah'ı, beni koru!” manasını ifade eder (1, 24).

XIII–XVI yüzyıllara ait minyatürlerde kadın baş giyisilerini de görebiliriz. Böyle giyisilere “İsgender ve Meslehetçisi”, “İsgender Nüşabə'nin Sarayında”, “İsgender ve Çoban”, “Şahın Yay Köşkündə Musiki Dinlemesi”, “Heftvadin Kızı ve Refigeleri”, “Hindistan`dan Getirilen Hediyyelerin Hosrov`a Takdim Edilmesi”, “Şapur Hosrov`un Portretini Şirine Gösterir”, “Hosrov ve Şirin Kenizlerin Hekayətini Dinlerken”, “Dilənçi Karının Mecnun`u Leyli`nin Yanına Getirmesi”, “Behram Gur ve Fitnə Ovdə”, “Cebrayıl`ın Yusife Nazim Olması”, “Hosrov Şirin`in Gesri Önündə”, “Ferhad Şirin`in Sarayında”, “Şahın Av Meclisində”, “Köçerilerin Hayatı” ve b. minyatürleriyle qarşılaşıyoruz. Burada baş giyisileri dinge üzerinde yapılmıştır. Püskülleri kulağı ve saçları ayrı ayrı örter. “Şahın Av Sahnesi” minyatüründə birinci püsküllərdə “yaşmaq” kimi istifadə edilmişdir. “İsgender və Meslehetçisi” minyatüründə birinci püsküllər başın üstündə qapalı və ikincisi sərbəst qoymulmuş üçüncüsü isə boğaz altından düğümlənmişdir. “İsgender Nüşabə'nin Sarayında” minyatüründə sağda oturmış dörd qızdan soldan ikincisi püsküllərin altında gizlənmiş, ikinci püsküllər isə boğaz altından qapalıdır. (1, 25).

Kadın baş giyisileri üzərində yaptığımız araşdırmalardan şöyle sonuca vardık:

1. Baş giyisileri kubbe biçimində kəsilir günəş işıqları ilə parçalara ayrılır başta dinge qapalıdır və hər iki tərəftən boğazlıqla bağlanır. Genellikle beyaz kumaştan yapılıdır.
2. Birinci püsküllər üz tərəfindən sallanaraq “birçəkli” örter.
3. İkinci püsküllər kulağın üstünü örter.
4. Kalan püsküllər saçların üzərinə salınması və taziyyə yerlərində saçın açıq olması, saçın görünməsi kederi ifadə edir.
5. Püsküllərin düz olması başta zarif görünməsi isə incə kumaştan yapıldığını göstərir.

Baş giyisi araşdırmalarımızdan şöyle sonuca varılır ki XIII – XVI yüzyıllarda hala günəşə, atəşə tapma və onu yücelik simgesi olaraq baş giyisilərində istifadə etmişlər. Döngə biçimli baş giyisileri kəndində dörd unsur birləşdirir. Günəş canlı və yaradıcı varlıq kimi digər unsurlardan (toprak, dəniz, gök) ayrılır və üçgen biçimli simgeler oluşturur. Üçgen baş giyisileri isə kadını nazardan qorur. Kubbe biçimində olan örtü halkın günəşə və tabiatla inamını ifadə edir.

Bu dönmənin kadın baş giyisileri də erkeklərdə olduğu kimi çeşitli olmuşdur. Araşdırmalardan belli oluyor ki kadın baş giyisilerinin içərisində kəndi orjinal

biçimi ile dikkat çeker. Bu tür kadın baş giyisilerine XIV yüzyılın başlarına ait olan “Cami-et Tevarih” isimli elyazmanın minyatüründe karşılaşırız. Bu baş giyisileri uzun ve yukarıya doğru bol olur. Onun üzerine altın, gümüş süsler ve kuş tüyü dikilirdi. Bu baş giyisiler omuza kadar uzanan örtüyle biter.

XVI yüzyılda Azərbaycanlılar “gızılbaşlar” adlanırdı. Bu Sefevi devletinin ideolojisi ile ilgili idi. Gızılbaş ilk önce onların kiyafetlerine özellikle de baş giyisilerine yansımıştır. Şöyleki gızılbaşların baş giyisisi ortası ince ve yüksek, kırmızı şapka, etrafına sarık dolanan bir biçim idi. Gızılbaş beyleri emmamesinin üzerinden 12 taş takar ve ya süslü çizgiler çizerlerdi. Bu şapkaların üzerinde büyük ve değerli taşlar vardır. Burada büyük kardeş Muhammed (s.a.s.)’e küşük taşlar ise 12 imama işare eder.

Fezllullah bin Ruzbahan El-İsfahani “Tarihi Alem Arayı Amini” eserinde baş giyisilerin I Şah ismayıl`ın babası Şeyh Haydar`ın (1456 – 1488) büyük etkisi olmuştur. O, kendi müritlerine “bundan sonra “Tekiyye” (Türkmen şapkası) yerine 12 imamı şerefine 12 kırmızı çizgili taçı koysunlar” (1, 38).

Sefeviler döneminin baş giyisilerini araştıran özbek araştırmacısı G. A. Pugaçenkova ve alman bilim adamı H. Hots kanıtlamıştır ki bu baş giyisileri XVI yüzyılın başlarından itibaren dönemin sonuna kadar bir kaç defa kendi biçimini değiştirmiş, 1570 yılında ise çok az kullanılmıştır. Onların araştırmalarına göre XVI yüzyılın başlarından 1535 yılına kadar baş giyisileri uzar XVI yüzyılın ortalarında ise kısılır. XVI yüzyılın sonlarında değerini kaybeden bu baş giyisileri Tebriz, Nahçıvan, Şamahı şehirlerinde özellikle geniş yayılmıştır. (1, 38).

Övliya Çelebi yazar ki “gızılbaşlar” kelimesi Tebriz`de kullanılan baş giyisileri ile ilgilidir. Bu baş giyisileri kırmızı kumaştan yapılmış etrafına ise ananenevi beyaz kumaştan emmame sarımışlar.

Bu çeşit baş giyisileri bilim adamlarında uzun olur. Ö. Çelebi`nin verdiği bilgilere göre Tebriz`de bilim adamları baş giyisilerinin uzunluğu 1 metre kadardı. Bu tür baş giyisileri XVII yüzyılın başlarında Nahçıvan`da kullanılmıştır (1, 38).

1553 yılının nisan ayında Şamahı`da Abdulla hanın misafiri olmuş ingilis seyyahı Antoni Cenginson hanın kiyafetini tasvir ederek yazar: “Şirvan hanı ipek kumaştan uzun elbise giyinmişti. Gömleye benzeyen bu üzeri taşlarla süslenmişti. Başında pahalı “taftadan” ortası büyük olan etrafında 2 metre uzunluğunda altın ile yapılmış hint ipeği sarılmış çalmalı şapkası vardır. “Çalma”nın sol tarafından “şirmayı”dan yapılmış altın ve değerli taşlarla kapsamış kuş tüyü çıkar onun üzerine ise el içi kadar altın tabloda değerli taşlar koyulmuştur”(1, 38).

1556 yılının ağustos ayında Şamahı`da olan İngiliz seyyahı M. Artur kraliçe Yelizavetraya yazdığı mektupta burada moda olan kırmızı şapkalarla ilgili bilgi verir. (1, 38).

Azerbaycan`da XVI yüzyılda kırmızı emmamelele beraber süssüz emmamelede olmuştur. Bu tür emmameleler XVII yüzyılda özellikle geniş yayılmıştır. Bunlar çeşitli kumaşlardan hazırlanmış küçük “arahçın” ve ya külah şapkadan sonra başa konulurdu. Emmamenin kumaşının rengi, ölçüsü hatta başa sarınmasında o dönemin giyim tarzları esasında olmalıdır. O dönemin en çok kullanılan emmameleleri esasen beyaz renkliydi. Padişah ve vezirler ise yeşil renkli emmame kullanmışlar. İslam dinine itaat etmeyenler başka türlü emmame kullanmışlar. Örneğin ermeniler siyah ve ya lacivert, yahudiler ise sarı renk kullanmışlar.

Şeriate göre emmamenin ölçüsü onu giyen şahsın boyuna uygun olmalıdır. Çünkü emmameden sadece başa sarınmak için değil aynı zamanda sofraya ve kefen gibi de kullanılır.

Şairler, bilim adamları ve ressamlar daha büyük emmame kullanmışlar. Emmameleleri başa sarınmanın özel kuralı vardı. Tanınmış şahıslar emmamelelerinin ucunu sol atarftan omuzları üstüne salar ve sadece namaz kıldıkları zaman ucunu çene altından alıp bağlardı.

XVI-XVII yüzyıl minyatürlerinde ve başka sanat abidelerinde kalın kumaştan yapılmış üzeri süslenmiş büyük “külah”da karşımıza çıkar. Böyle şapkaların üzerine Ali`nin ismi yazılır. Böyle şapkaları dervişler kullanmışlar.

Aynı dönemde Azerbaycan`da koyun derisinden yapılan şapkalar da kullanılmış.

İnsanlar avladıkları hayvanların derisinden de şapka yaparlarmış. Bunu daha çok avcılar kullanmış. K. Kerimov`un “Azerbaycan minatürleri” kitabının ilk sayfasında minyatürde avcı kaplan başını şapka gibi başına koymuş. Bu avcılarının yiğit olduklarını kanıtlar yani “düşmanın güçlü olduğunu itiraf eder sonra onu yener”. Bu asıl kahramanlıktır (1, 39).

XVI-XVII yüzyıllarda baş giyisilerine kuş tüyü koymak da moda olmuştur. Eğer XVI 1, 2, 3, kuş tüylü baş giyisilerine biz sadece padişahlar kullanmışlarsa da daha sonralar herkes kullanmıştır. Şah Tehmasib`in (1524-1576) döneminde kuş tüylerin sayı biçimi ve renkleri çeşitli olmuştur (1, 40).

XVI-XVII yüzyıllarda Azerbaycan`da esasen yedi tür kadın baş giyisi olmuştur. Bunlardan süslü örtüler küçük süslü “arahçılı” göstere biliriz. Böyle

arahçılar geniş yayılmıştır. Onlar esasen iki türlü olur kadın arahçıları ve kız arahçıları.

Kadınların “arahçı”ları daha zor olur, arka taraftan güzel uzun poşetle birleştirirler. Kadınlar bu poşetten örüklerini koymak için kullanmışlar. Zengin kadınlar baş giyisilerini altın ve ya başka kıymetli metallardan ince örme biçimine getirip giyerlerdi. Bazı “arahçın”larda poşet kullanılmazdı. Bunun yerine şapkanın arkası örük gibi uzatılır ve yukarıya doğru kaldırılır. E. Çelebi “bu tür kadın baş giyisileri Tebriz ve Nahçıvan`da çok geniş yayılmıştır. Nahçıvan`da bu türlü “kalpaklar”ın üzerinden kadınlar beyaz örtü örterlerdi. Buranın güzel baş örtüleri Nahçıvan`dan çok uzaklarda geniş yayılmıştır”(1, 40).

Baş giyisilerini kadınlar evde, misafirliğe giderken, dışarı çıktıkları zaman genellikle beyaz çarşafı örterlerdi. Caddede dolaşırken adete göre kızlara başı açık dolaşmaya izin verilmezdi.

Şöyleki giyim kültürü özellikle de baş giyisileri milletin felsefi etik görüşlerini yansıtmıştır.

KAYNAKLAR

1. Efendiyev R., Dünyamalıyeva S. Azerbaycan Giyimleri, Bakü, “Azərbaycan” neşriyatı, 1997.
2. Atakişiyeva M., Cebraýlova M., İslamova B. Azerbaycan Milli Giyimleri. Moskova, 1972.
3. Alekperov A. K. İssledovanie po arxeoloqii i etnoqrafii Azerbaydjana, Baku, 1960.
4. Dünyamalıyeva S. Azerbaycan`ın ananenevi halq giyimlerinde etnografik, felsefi ve psikoloji amiller, “İlm ve Hayat”, sayı 5., 1996.
5. Dünyamalıyeva S. XIII-XVII asr Azerbaycan minatürlerinde kişi baş giyimlerinin tasviri. K. Kərimov`un anadan olmasının 75 illiyine hasr olunmuş makaleler toplusu, Bakü, 1996.
6. Dünyamalıyeva S. Azerbaycan Halq Giyimleri: anane ve müasirlik, N-4, 1996.
7. Dünyamalıyeva S. Azerbaycan giyimlerinin estetikası, N-4, 1996.

8. Kerimov K. Azərbaycan minatürleri. Bakü, Işık, 1980.
9. Mustafayev A. N. Materialnaya kultura Şirvana, Bakü, 1977.
10. Efendi R. Azərbaycan Halk Sanatı. Bakü, 1984.
11. Sadıkova S. Mir Seyid Ali`nin minatürlerinde XVI yüzyıl Azərbaycan giyimleri. Az. EA Haberleri, Edebiyat, dil ve sanat serisi, 1988, sayı 1.
12. Eski Türk Kiyafetleri ve Güzel Giyim Tarzları, İstanbul, 1932.